

การเมืองจากลุ่มน้ำ: กลุ่มรักษ์เชียงของกับการท้าทายอำนาจนำรัฐและทุนในลุ่มน้ำโขง*

POLITICS FROM THE RIVER: THE RAK CHIANG KHONG GROUP AND THE CHALLENGE TO STATE AND CAPITALIST HEGEMONY IN THE MEKONG REGION

ชุตินา ปัญญาหลง*, วัชรพล พุทธรักษา

Chutima Panyalong*, Watcharabon Buddharaksa

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก ประเทศไทย

Faculty of Social Sciences, Naresuan University, Phitsanulok, Thailand

*Corresponding author E-mail: chutimapa64@nu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นบทความวิจัย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการการเคลื่อนไหวและวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ของตัวแสดงในการอนุรักษ์แม่น้ำโขงของกลุ่มรักษ์เชียงของ ระหว่าง พ.ศ. 2538 - 2567 โดยใช้แนวคิดอำนาจนำปัญญาชนจัดตั้ง และสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด ของอันโตนิโอ กรัมสกี เป็นกรอบวิเคราะห์หลัก ใช้ระเบียบวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลผ่านการรวบรวมเอกสาร การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มรักษ์เชียงของและผู้ที่เกี่ยวข้อง จำนวน 15 คน โดยพิจารณาจากคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลที่มีความรู้ และมีส่วนร่วมในกระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มในระดับต่าง ๆ ผลการศึกษา พบว่า กลุ่มรักษ์เชียงของไม่เพียงเป็นขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แต่เป็นขบวนการภาคประชาชนที่มีลักษณะเป็น “ปัญญาชนจัดตั้ง” จากการรวมตัวของประชาชนที่หลากหลาย ทั้งข้าราชการครู นักธุรกิจ และศิลปิน การเคลื่อนไหวของกลุ่มรักษ์เชียงของตลอดระยะเวลาสามทศวรรษที่ผ่านมา มิใช่เพียงการคัดค้านโครงการพัฒนาเชิงกายภาพเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการต่อสู้เชิงอุดมการณ์ที่ลุ่มลึก โดยเฉพาะในประเด็น “การช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด” ซึ่งไม่ใช่เพียงการเผยแพร่ข้อมูล หากแต่เป็นการ “เสนอสามัญสำนึกใหม่” ในการสร้างองค์ความรู้และอุดมการณ์ของตนเองบนพื้นฐานทุนทางปัญญา ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสังคม ซึ่งถือเป็นยุทธวิธีหลักในการท้าทายและรื้อถอนอำนาจนำของรัฐและทุนอย่างเป็นระบบ โดยการเปลี่ยนสนามการต่อสู้จาก “พื้นที่ทางกายภาพ” สู่ “พื้นที่ทางความคิด” ที่มีพลังในการท้าทายอำนาจนำของรัฐไทยในบริบทลุ่มน้ำโขงได้อย่างมีนัยยะสำคัญ แม้จะเป็นเพียงเสียงจากริมฝั่งโขง แต่ก็เป็นเสียงที่กำลังเปลี่ยนโฉมหน้าการพัฒนาในภูมิภาคนี้อย่างชัดเจน

คำสำคัญ: กลุ่มรักษ์เชียงของ, การท้าทาย, อำนาจนำ, ลุ่มน้ำโขง

Abstract

This article is a research article aimed at studying the movement development and analyzing the interactions of actors in the Mekong River conservation movement of the Rak Chiang Khong group between the years 1995 - 2024, using the concepts of hegemony, organic intellectuals, and the war of position, according to the theory of Antonio Gramsci, as the main analytical framework. This research employed a qualitative research approach, collecting data from documents, in-depth interviews with 15 members of The Rak Chiang Khong group and its

associated actors, selected for their knowledge and varying levels of participation in the movement. The findings indicate that the Rak Chiang Khong group is not only an environmental conservation movement but also a civic movement with the character of an “Organic Intellectuals,” formed through the convergence of diverse citizens-civil servant teachers, businesspeople, and artists. Over more than three decades, the group’s activism has not been limited to opposing physically oriented development projects; rather, it has constituted a profound ideological struggle, particularly in terms of the “War of Position.” This entails not merely disseminating information but “New Common Sense” by constructing its own body of knowledge and ideology based on intellectual, cultural, and social capital. This constitutes a principal strategy for systematically challenging and dismantling the hegemony of the state and capital by shifting the arena of struggle from “physical space” to “intellectual space,” which has significant power to contest the hegemony of the Thai state in the Mekong context. Although it may be only a voice from the Mekong River, it is a voice that is clearly reshaping development in the region.

Keywords: Rak Chiang Khong Group, The challenge, Hegemony, Mekong Region

บทนำ

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา กลุ่มแม่น้ำโขงได้กลายเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญของการพัฒนาในระดับภูมิภาค โดยเฉพาะภายใต้นโยบายของรัฐและองค์การระหว่างประเทศที่ผลักดันโครงการขนาดใหญ่ เช่น การสร้างเขื่อน การปรับปรุงร่องน้ำ และการพัฒนาการคมนาคมพาณิชย์นาวี เพื่อเป้าหมายด้านเศรษฐกิจ ความมั่นคง และการเชื่อมโยงภูมิภาค อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเหล่านี้ได้นำมาซึ่งผลกระทบทั้งทางนิเวศวิทยาและสังคมต่อชุมชนท้องถิ่นริมน้ำอย่างรุนแรง เช่น ความผันแปรของระบบนิเวศ การลดลงของทรัพยากรประมง การกัดเซาะตลิ่ง และการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างไม่อาจย้อนคืน (Epstein, G. et al., 2015); (Middleton, C. & Lamb, C., 2020) ท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่ไม่สมดุลนี้ ได้ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนเพื่อปกป้องทรัพยากรและสิทธิของชุมชนท้องถิ่น หนึ่งในขบวนการสำคัญ คือ “กลุ่มรักษ์เชียงของ” ซึ่งถือกำเนิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2539 ณ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย จากการรวมตัวของประชาชนกลุ่มเล็ก ๆ ที่หลากหลาย ทั้งข้าราชการครู นักธุรกิจ ศิลปิน และนักพัฒนาเอกชน โดยมีจุดมุ่งหมายในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกลุ่มน้ำโขง อันเป็นรากฐานของวิถีชีวิตดั้งเดิม (ยศ สันตสมบัติ และคณะ, 2552)

กลุ่มรักษ์เชียงของถือเป็นหนึ่งในการรวมตัวของภาคประชาสังคมที่ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในแม่น้ำโขงของชุมชนท้องถิ่น โดยเริ่มจากการต่อต้านการระเบิดแก่งแม่น้ำโขง เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลและประเทศต่าง ๆ ในลุ่มน้ำโขงยุติการดำเนินการสร้างเขื่อนและแผนการขุดร่องน้ำลึกเรือพาณิชย์ ซึ่งการดำเนินการของกลุ่มนี้มีมากกว่า 30 ปี ถือเป็นเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นที่เคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องและมีส่วนร่วมในการกำหนดกติกาการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ (สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต, 2565) นอกจากนี้ กลุ่มยังได้สร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชน กลุ่ม และองค์กรประชาสังคมในลุ่มน้ำโขง เพื่อเสนอแนะนโยบายและคัดค้านโครงการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตคนท้องถิ่น ทั้งในระดับชุมชน ประเทศ และระหว่างประเทศ โดยอาศัยการใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นนำเสนอร่วมในการประชุมในระดับสากลเพื่อเปิดเผยข้อเท็จจริง และการจัดกิจกรรมการเคลื่อนไหวเพื่อนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับแม่น้ำโขงและแนวทางการอนุรักษ์ ซึ่งเน้นการนำเสนอแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเองบนพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่วางอยู่บนฐานความเป็นธรรมร่วมกันไม่ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้เปรียบ และไม่ยึดโยงชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งอย่างชัดเจน ถือได้ว่า

เป็นการต่อรองอำนาจกับรัฐและรัฐข้ามชาติให้มีความสำคัญกับการสร้างพื้นที่การยอมรับทางสังคมในการนำเสนอตัวตนและแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนท้องถิ่น (ยศ สันติสมบัติ และคณะ, 2552)

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่าการรวมตัวของชุมชนภายใต้ในนามชื่อว่า กลุ่มรักษ์เชียงของได้จัดประภาคารให้สังคมไทยได้ตื่นรู้ถึงความสำคัญของการกำหนดแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนโดยอาศัยองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ตลอดจนการกำหนดกฎเกณฑ์ เพื่อสร้างพื้นที่การยอมรับต่อสังคมทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่นระดับประเทศ และท้าทายกระแสการพัฒนาลุ่มน้ำโขงจากภายนอกที่เข้ามาในรูปแบบของความร่วมมือระหว่างประเทศต่างๆ ในลุ่มน้ำโขง (Middleton, C. & Lamb, C., 2020); (ยศ สันติสมบัติ และคณะ, 2552) ด้วยเหตุนี้กลุ่มรักษ์เชียงของจึงเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจ เนื่องจากกลุ่มมีการดำเนินงานยาวนานกว่า 30 ปี และมีพลวัตในการเคลื่อนไหวที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป (Middleton, C., 2022) การศึกษาครั้งนี้ได้ใช้กรอบแนวคิด อำนาจนำ (Hegemony) ของ อันโตนิโอ กรัมสกี ทำความเข้าใจขบวนการภาคประชาชนในฐานะตัวแสดงที่มีศักยภาพในการทำทลายและต่อรองกับ อำนาจนำของรัฐและทุนข้ามชาติ แนวคิดปัญญาชนจัดตั้ง (Organic Intellectuals) ของอันโตนิโอ กรัมสกี นำมาใช้เพื่ออธิบายบทบาทของแกนนำและเครือข่ายนักเคลื่อนไหวของกลุ่มรักษ์เชียงของ ซึ่งทำหน้าที่สร้างองค์ความรู้ใหม่และเผยแพร่ให้กับชุมชนและสังคมในวงกว้าง เพื่อสร้างฐานทางความคิดที่สามารถท้าทายอำนาจนำของรัฐและทุน และแนวคิดการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ของ อันโตนิโอ กรัมสกี อธิบายกระบวนการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ของกลุ่มในการผลักดันกรอบการรับรู้ใหม่เกี่ยวกับการจัดการแม่น้ำโขงในเวทีสาธารณะ โดยใช้เครื่องมือทั้งทางวัฒนธรรม ความรู้ท้องถิ่น และการสื่อสารทางสังคม เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับแนวทางของตนเอง เพื่อมุ่งอธิบายพัฒนาการของขบวนการภาคประชาชนระดับท้องถิ่นที่สามารถต่อรองกับอำนาจนำของรัฐ และชี้ให้เห็นบทบาทของกลุ่มพลังทางสังคมที่เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างความเปลี่ยนแปลง ทั้งในระดับพื้นที่และระดับโครงสร้าง อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของพลังทางสังคมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากฐานล่าง ซึ่งเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ของความร่วมมือระหว่างประเทศในภูมิภาค (Middleton, C., 2022)

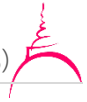
จากสภาพปัญหาและความสำคัญดังกล่าว ผู้เขียนจึงสนใจในการทำวิจัย เรื่องกลุ่มรักษ์เชียงของกับการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดในการเคลื่อนไหวการอนุรักษ์แม่น้ำโขง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการการเคลื่อนไหวและวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ของตัวแสดงในการเคลื่อนไหวด้านการอนุรักษ์แม่น้ำโขงของกลุ่มรักษ์เชียงของระหว่างปี พ.ศ. 2538 - 2567 การศึกษานี้ไม่เพียงเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ของขบวนการหนึ่ง หากยังเป็นการเปิดพื้นที่ให้พิจารณาถึงศักยภาพของการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางนโยบาย ท่ามกลางบริบทการพัฒนาที่ซับซ้อนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาพัฒนาการการเคลื่อนไหวและวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ของตัวแสดงในการเคลื่อนไหวด้านการอนุรักษ์แม่น้ำโขงของกลุ่มรักษ์เชียงของระหว่างปี พ.ศ. 2538 - 2567

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง กลุ่มรักษ์เชียงของกับการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดในการเคลื่อนไหวการอนุรักษ์แม่น้ำโขง ผู้เขียนใช้แนวทางในการศึกษาการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้แนวคิดอำนาจนำ (Hegemony) ปัญญาชนจัดตั้ง (Organic Intellectuals) และสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) เป็นกรอบวิเคราะห์หลัก เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องลึกซึ้ง ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์การวิจัย มีวิธีการดำเนินการวิจัย ตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

ประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คือ กลุ่มรักษ์เชียงของ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย และผู้ที่เกี่ยวข้องผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ กลุ่มรักษ์เชียงของและผู้ที่เกี่ยวข้องในการเคลื่อนไหว โดยพิจารณาจากคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลที่มีความรู้ ความเข้าใจ และมีส่วนร่วมในกระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มในระดับต่าง ๆ ทั้งในเชิงโครงสร้างและเชิงปฏิบัติการ โดยครอบคลุมตั้งแต่แกนนำและสมาชิกของกลุ่ม ผู้สนับสนุนทางวิชาการ ผู้นำชุมชน นักการเมืองท้องถิ่น ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของรัฐและภาคประชาสังคมที่มีบทบาทเกี่ยวข้อง จำนวนทั้งสิ้น 15 คน คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อทำความเข้าใจกระบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนของกลุ่มรักษ์เชียงของ โดยเฉพาะในมิติของ พัฒนาการของกลุ่ม บทบาทของตัวแสดงที่เกี่ยวข้องและยุทธศาสตร์การต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Questions) โดยอาศัยแนวการสัมภาษณ์ ด้วยการกำหนดคำถามต่าง ๆ ในแบบสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า โดยตั้งคำถามปลายเปิดภายใต้กรอบคำถามหลัก ตามวัตถุประสงค์การวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้เขียนดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Document Data Collection) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และวิธีการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่สะท้อนกระบวนการต่อสู้ของกลุ่มในระดับโครงสร้างความคิด และวัฒนธรรมอย่างรอบด้าน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้เขียนได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการวิเคราะห์เชิงบรรยาย (Descriptive Analysis) โดยมีแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลโดยเริ่มจากการนำเอาประเด็นการสัมภาษณ์ซึ่งเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field work) มาเรียบเรียงและวิเคราะห์กับทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษา (Desk work) เพื่อให้ได้ข้อมูลผลการศึกษา ที่มีความเที่ยงตรงและเชื่อถือได้ ด้วยการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลถือเป็นขั้นตอนสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างความน่าเชื่อถือ และความถูกต้องของผลการศึกษา งานวิจัยนี้ใช้กระบวนการตรวจสอบข้อมูลแบบ “การตรวจสอบแบบสามเส้า” (Triangulation) เป็นกระบวนการที่ใช้หลายแหล่งข้อมูลหรือหลายวิธีการในการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลเพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือและความมั่นใจในผลการศึกษา โดยการนำข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ หรือวิธีการที่แตกต่างกันมาประเมินและยืนยันความถูกต้องของข้อมูลในงานวิจัย (Creswell, J. W., 2014)

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาพัฒนาการการเคลื่อนไหวและวิเคราะห้ปฏิสัมพันธ์ของตัวแสดงในการเคลื่อนไหวด้านการอนุรักษ์แม่น้ำโขงของกลุ่มรักษ์เชียงของระหว่างปี พ.ศ. 2538 - 2567 พบว่า กลุ่มรักษ์เชียงของ คือ หนึ่งในขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน ที่รวมตัวกันภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขงซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาจากภายนอก โดยกลุ่มรักษ์เชียงของ เกิดขึ้นที่อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ในปี พ.ศ. 2538 เป็นการรวมตัวกันของ ประชาชนในเชียงของกลุ่มเล็ก ๆ มาจากข้าราชการครู นักธุรกิจ ศิลปิน นักพัฒนาเอกชน เริ่มจากการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ผู้เขียนได้สรุปพัฒนาการของกลุ่มรักษ์เชียงของตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 จนถึง พ.ศ. 2567 โดยแบ่งเป็นช่วงการพัฒนาที่สำคัญ สี่ช่วงการพัฒนา เพื่อแสดงให้เห็นถึงพลวัตของการเคลื่อนไหวภาคประชาชน การปรับตัวต่อโครงสร้างอำนาจรัฐ - ทุน และการก่อรูปทางเลือกการพัฒนาที่อิงอยู่บนฐานความยั่งยืนของธรรมชาติและศักดิ์ศรีของชุมชนท้องถิ่น ดังนี้

จุดเริ่มต้น การรวมตัวเพื่อปกป้องแม่น้ำ (ช่วง พ.ศ. 2538 - 2545)

กลุ่มรักษ์เชียงของเริ่มก่อตัวจากการรวมตัวของชาวบ้าน ครูท้องถิ่น และนักกิจกรรมในพื้นที่ที่ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำโขง ทั้งในด้านระดับน้ำ การหายไปของพันธุ์ปลา และการลดลงของความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเกี่ยวข้องกับการก่อสร้างเขื่อนน้ำจันทน์ในลาวและการเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านการพัฒนาในภูมิภาค จุดเปลี่ยนสำคัญ คือ การจัดกิจกรรมสำรวจพันธุ์ปลาโดยคนในพื้นที่ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของ “การผลิตองค์ความรู้จากชาวบ้าน” และการสร้างความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับแม่น้ำโขงจากฐานราก

การเติบโต จากกลุ่มเฝ้าระวังสู่ขบวนการภาคประชาชน (ช่วง พ.ศ. 2545 - 2555)

ในช่วงทศวรรษ 2540 - 2550 กลุ่มรักษ์เชียงของได้ขยายบทบาทจากกลุ่มอนุรักษ์ท้องถิ่นเล็ก ๆ ไปสู่เครือข่ายภาคประชาชนที่มีจุดยืนชัดเจนในการคัดค้านโครงการขนาดใหญ่ โดยเฉพาะโครงการ “ปรับปรุงร่องน้ำเพื่อการเดินเรือพาณิชย์” ซึ่งเกี่ยวข้องกับการระเบิดแก่งแม่น้ำโขงเพื่อเปิดทางให้เรือสินค้าจากจีนตอนใต้สามารถแล่นถึงเชียงแสนได้ตลอดปี กลุ่มฯ ใช้ยุทธวิธีหลากหลาย เช่น การศึกษาและสื่อสารผลกระทบทางนิเวศ, การจัดเวทีสาธารณะ, การประสานกับสื่อ และการจัด “ฮอมปอยศรัทธาแม่น้ำโขง” เพื่อปลุกพลังสาธารณะในการปกป้องแม่น้ำ

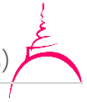
ช่วงนี้กลุ่มเริ่มพัฒนาเครื่องมือทางความคิด เช่น แผนที่ชีวิต และข้อมูลภูมิโนเวศจากชุมชน เพื่อใช้ต่อรองกับรัฐ และกลายเป็นต้นแบบของการเคลื่อนไหวที่เน้น “ข้อมูลจากชาวบ้าน” แทนการพึ่งพาผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกอย่างเดียว

การเสริมพลัง การสร้างความรู้และหลักสูตรท้องถิ่น (ช่วง พ.ศ. 2555 - 2563)

เมื่อการคัดค้านเพียงอย่างเดียวไม่สามารถเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐได้ในระยะยาว กลุ่มรักษ์เชียงของจึงปรับยุทธศาสตร์สู่การสร้าง “อำนาจนาทางความคิด” ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยจัดตั้ง “โฮงเฮียนแม่น้ำโขง” หรือโรงเรียนชุมชนที่เปิดพื้นที่ให้เด็ก เยาวชน และชาวบ้านได้เรียนรู้เกี่ยวกับแม่น้ำ วัฒนธรรม ภูมิโนเวศ และการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมทางสิ่งแวดล้อม การพัฒนาหลักสูตร “คนเชียงของ” กลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า กลุ่มรักษ์เชียงของ มิได้เน้นการต่อต้านเพียงอย่างเดียว แต่กลุ่มได้ “สร้างคนรุ่นใหม่” เพื่อสานต่อการเคลื่อนไหวเชิงคุณค่า การเกิดขึ้นของหลักสูตรนี้สะท้อนการช่วงชิงพื้นที่ความรู้ในระบบการศึกษา โดยใช้เครือข่ายและทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือในการต่อรองเพื่อท้าทายอุดมการณ์กระแสหลัก ดังที่ปรากฏในคำสัมภาษณ์หนึ่งซึ่งสะท้อนกรอบคิดของชุมชนได้อย่างชัดเจนว่า

“...แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำที่สำคัญ ระบบนิเวศเปรียบเหมือนอวัยวะที่สำคัญของแม่น้ำโขง ถ้าระบบนิเวศถูกทำลายก็เปรียบเสมือนเราฆ่าแม่น้ำโขง...” (B4, 2567)

คำกล่าวนี้นสะท้อนให้เห็นถึงกรอบคิดของชุมชนที่มองแม่น้ำโขงเป็นเสมือนชีวิตจิตใจของผู้คน ที่ถูกเปรียบระบบนิเวศแม่น้ำเป็น “อวัยวะ” ที่หากถูกทำลายก็เท่ากับการฆ่าแม่น้ำ เท่ากับว่ากลุ่มรักษ์เชียงของกำลังเสนออุดมการณ์ทางเลือก ที่ให้คุณค่ากับธรรมชาติในเชิงศีลธรรมสูงส่งกว่าผลประโยชน์ทางวัตถุ ทศนะเช่นนี้ผู้เขียนมองว่าเป็นสิ่งที่ท้าทายมุมมองการพัฒนาภาครัฐ ที่มีกมมองแม่น้ำเป็นแค่ทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ผู้เขียนกล่าวได้ว่าสมาชิกกลุ่มรักษ์เชียงของทำหน้าที่ปัญญาชนจัดตั้งในการ สื่อความหมาย ให้คนในชุมชนและสังคมกว้างเข้าใจว่า “แม่น้ำ คือ ชีวิต” ไม่ใช่สินค้า และปลุกเร้าให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในการปกป้องแม่น้ำดังกล่าว

ปัจจุบัน ขบวนการต่อสู้เชิงวัฒนธรรมและอริปไตยทางนิเวศ (พ.ศ. 2563 - ปัจจุบัน)

ภายหลังจากที่รัฐบาลไทยประกาศ “ยุทธศาสตร์การระเบิดแห่งแม่น้ำโขง” ในปี พ.ศ. 2563 ความเคลื่อนไหวของกลุ่มรักษ์เชียงของได้เปลี่ยนผ่านสู่การยกระดับยุทธวิธีการเคลื่อนไหว โดยการมุ่งเน้นการสื่อสารสาธารณะ การผลิตสารคดี การทำงานศิลปะ และการเชื่อมโยงกับเครือข่ายนักเรียน นักศึกษา และกลุ่มสิ่งแวดล้อมรุ่นใหม่ โดยเน้นการต่อสู้เชิงวัฒนธรรม เพื่อแย่งชิงพื้นที่ทางความคิด และเสนอภาพจำใหม่ของ “การพัฒนา” ที่ยึดโยงกับสิ่งแวดล้อม ความยั่งยืน และชุมชนเพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจ

จากข้อมูลพัฒนาการกลุ่มรักษ์เชียงของข้างต้น ผู้เขียนได้จัดทำแผนภาพสรุปพัฒนาการของกลุ่มรักษ์เชียงของในช่วงปี พ.ศ. 2530 - 2567 เพื่อให้เห็นภาพรวมของกระบวนการเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนผ่านในแต่ละช่วงเวลาได้อย่างชัดเจน และช่วยให้ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจเนื้อหาได้ง่ายยิ่งขึ้นดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 พัฒนาการของกลุ่มรักษ์เชียงของในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 จนถึง พ.ศ. 2567

โครงสร้างการบริหารจัดการของกลุ่มรักษ์เชียงของ

กลุ่มรักษ์เชียงของ มีโครงสร้างการบริหารจัดการที่แตกต่างจากโครงสร้างราชการหรือองค์กรแบบลำดับขั้นที่เน้นอำนาจจากศูนย์กลาง โดยกลุ่มใช้ โครงสร้างแนวนอน (Horizontal Structure) ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนอย่างเสมอภาค กลุ่มไม่มีลำดับขั้นที่ตายตัวหรือผู้นำแบบถาวร หากแต่สร้างเวทีและกลไกให้เกิดการหมุนเวียนบทบาทในหมู่สมาชิก และเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถเข้ามาร่วมตัดสินใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและทรัพยากรของชุมชนเอง โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ วิธีการทำมาหากินแบบท้องถิ่น และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับแม่น้ำโขงตอนบน การตัดสินใจภายในกลุ่มส่วนใหญ่ดำเนินผ่านการประชุมกลุ่มย่อย เวทีชาวบ้าน และการสร้างฉันทามติ ไม่ใช่ผ่านกลไกอำนาจสั่งการแบบบนลงล่าง กลุ่มจึงสะท้อนลักษณะของ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ซึ่งให้ความสำคัญกับ “เสียง” ของผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงในการกำหนดทิศทางของการต่อสู้และการบริหารจัดการตนเอง

ผู้เขียนสามารถวิเคราะห์ได้ว่ากลุ่มรักษะเชียงของมีโครงสร้างการจัดการแบบแนวนอน (Horizontal Management Structure) ซึ่งเป็นการบริหารจัดการที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคน ลดการรวมศูนย์อำนาจ และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาทในการตัดสินใจและขับเคลื่อนกลุ่มอย่างเป็นธรรมชาติ แม้โครงสร้างดังกล่าวจะสะท้อนการเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วม แต่ผู้เขียนมองว่า โครงสร้างรูปแบบนี้ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าในทางปฏิบัติ โครงสร้างนี้ก็เผชิญกับข้อจำกัดที่จำเป็นต้องพิจารณาอย่างรอบด้าน ในแง่ของข้อดี โครงสร้างแนวนอนส่งเสริมการกระจายอำนาจในการตัดสินใจ ซึ่งทำให้สมาชิกในกลุ่มมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ และสร้างแรงจูงใจในการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ระบบดังกล่าวยังลดการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง และเปิดโอกาสให้เสียงของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม โดยเฉพาะในระดับชุมชน ได้รับการรับฟังอย่างเท่าเทียม นอกจากนี้ยังช่วยเพิ่มความคล่องตัวในการตอบสนองต่อสถานการณ์เฉพาะหน้า เพราะไม่มีลำดับขั้นตอนที่ซับซ้อนในการตัดสินใจ การขับเคลื่อนจึงสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกระดับโดยไม่ต้องรอคำสั่งจากบนลงล่าง

จุดแข็งอีกประการหนึ่ง คือ การเปิดพื้นที่ให้สมาชิกหลากหลายได้ส่งสมประสบการณ์ผ่านบทบาทที่หลากหลาย อันนำไปสู่การพัฒนา “ผู้นำจากฐานราก” หรือที่กรัมสกี (Antonio Gramsci) เรียกว่า “ปัญญาชนจัดตั้ง” (Organic Intellectuals) ซึ่งไม่จำกัดอยู่เพียงแค่นักวิชาการหรือผู้มีการศึกษาสูง หากหมายถึงบุคคลที่สามารถสะท้อนความคิด ความต้องการ และความเจ็บปวดของชนชั้นที่ถูกกดทับในสังคมได้อย่างแท้จริง ระบบเช่นนี้ช่วยให้กลุ่มสามารถผลิตแกนนำรุ่นใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง และสร้างความยั่งยืนทางอุดมการณ์และการเคลื่อนไหวในระยะยาว

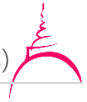
อย่างไรก็ตาม แม้โครงสร้างแนวนอนจะมีข้อดีเชิงอุดมการณ์และการสร้างพลังจากรากหญ้า แต่ผู้เขียนเห็นว่าข้อจำกัดบางประการที่ควรพิจารณาอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะในด้านการประสานงานและการบริหารที่อาจขาดเอกภาพ หากขาดกลไกที่ชัดเจนในการบริหารร่วม อาจนำไปสู่ความล่าช้า ข้ำซ้อน หรือแม้กระทั่งความขัดแย้งภายในกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเครือข่ายของกลุ่มขยายออกไปในระดับภูมิภาคและนานาชาติ

การบริหารจัดการด้านการเงินของกลุ่มรักษะเชียงของ

การเงินของกลุ่มรักษะเชียงของถือเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่สะท้อนถึงรูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบภาคประชาชน ซึ่งมุ่งเน้นความโปร่งใส พึ่งพาตนเอง และหลีกเลี่ยงการพึ่งพาเงินทุนจากภาครัฐหรือกลุ่มทุนขนาดใหญ่ที่อาจส่งผลกระทบต่อความเป็นอิสระของการเคลื่อนไหว โดยการจัดการด้านการเงินของกลุ่มนี้แสดงถึงจุดยืนเชิงอุดมการณ์และแนวทางการต่อสู้ที่เน้น “ความเป็นเจ้าของของชุมชน” และ “การขับเคลื่อนจากฐานราก” ดังจะอธิบายได้ ดังนี้

แหล่งรายได้ของกลุ่มรักษะเชียงของ แหล่งรายได้ของกลุ่มรักษะเชียงของ มีทั้งส่วนที่มาจากภายในชุมชนเอง โดยอาศัยการสนับสนุนจากสมาชิกและชาวบ้านในพื้นที่เป็นหลัก การจัดกิจกรรมระดมทุนแบบพื้นบ้านเป็นแนวทางสำคัญ เช่น การจัดงาน “ผ้าป่า” นอกจากนี้ กลุ่มรักษะเชียงของ ยังสร้างรายได้เองผ่านกิจการเพื่อสังคมในชุมชน เช่น การเปิดร้านกาแฟและร้านขายผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นที่ “โฮงเฮียนแม่น้ำของ” ซึ่งเป็นศูนย์การเรียนรู้ของกลุ่ม รายได้จากร้านกาแฟและการจำหน่ายของที่ระลึกเหล่านี้จะถูกนำมาใช้เป็นทุนสนับสนุนงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มโดยตรง และการสนับสนุนจากภายนอก กลุ่มรักษะเชียงของได้รับเงินสนับสนุนจากเครือข่ายและองค์กรภายนอกบางส่วนในลักษณะที่ไม่ผูกพันสำหรับการดำเนินกิจกรรมต่างๆ

ประเภทรายจ่ายหลักของกลุ่มรักษะเชียงของ การใช้จ่ายงบประมาณของกลุ่มรักษะเชียงของสะท้อนถึงภารกิจงานรณรงค์และพัฒนาองค์กรที่เน้นการทำงานภาคสนามและการสื่อสารสาธารณะเป็นสำคัญ รายจ่ายหลักของกลุ่มสามารถแบ่งออกได้ดังนี้ 1) ค่าใช้จ่ายในการจัดกิจกรรมและรณรงค์ 2) ค่าผลิตสื่อสิ่งพิมพ์และเผยแพร่ข้อมูล 3) ค่าเดินทางและประสานงานเครือข่าย 4) ค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานองค์กรและกิจกรรมเสริม

ระบบการบริหารการเงิน

กลุ่มรักษ์เชียงของมีหลักการสำคัญในการจัดการการเงิน คือ ความโปร่งใส ภายใต้การตรวจสอบจากทั้งชุมชนผู้สนับสนุนและผู้ต่อต้าน โดยมีแนวทาง ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมและตรวจสอบโดยชุมชน 2) การรายงานบัญชีและการเก็บบันทึก 3) ใช้กลไกภายนอกในการตรวจสอบ

ความสัมพันธ์ของกลุ่มรักษ์เชียงของกับองค์กรต่าง ๆ

กลุ่มรักษ์เชียงของมีความร่วมมือกับองค์กรหลากหลายทั้งในระดับท้องถิ่น ประเทศ และภูมิภาค เพื่อเสริมพลังการเคลื่อนไหวและขับเคลื่อนประเด็นเชิงนโยบาย รายละเอียดดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงลักษณะความสัมพันธ์ของกลุ่มรักษ์เชียงของกับองค์กรต่าง ๆ

ประเภทองค์กร	ลักษณะความสัมพันธ์กับกลุ่มรักษ์เชียงของ
องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs)	ความสัมพันธ์เป็นพันธมิตรและเครือข่ายสนับสนุนในการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและสิทธิชุมชน แลกเปลี่ยนข้อมูล งานวิชาการ และช่วยเหลือทางกฎหมายอย่างใกล้ชิด ความขัดแย้งโดยตรงระหว่างกันมีน้อยมาก
หน่วยงานรัฐไทย	ความสัมพันธ์เป็นแบบถ่วงดุลอำนาจกัน มีทั้งความร่วมมือและความขัดแย้ง (กรณีรัฐผลักดันโครงการที่กระทบชุมชน กลุ่มฯ จะคัดค้านผ่านการประท้วงและกฎหมาย) และความร่วมมือ (กรณีรัฐเปิดรับฟังและยอมปรับนโยบายตามข้อเสนอของชุมชน)
สื่อมวลชน	ความสัมพันธ์ในรูปแบบเป็นพันธมิตรเชิงยุทธศาสตร์ กลุ่มฯ ให้ข้อมูลข้อเท็จจริงแก่สื่อ และสื่อเผยแพร่ปัญหาของกลุ่มฯ สู่สาธารณะ เสริมพลังกันและกันในการกดดันภาครัฐ
องค์กรระหว่างประเทศ	เปิดรับความร่วมมือกับทุกฝ่ายที่สนับสนุนการอนุรักษ์แม่น้ำโขง (ทั้งภาครัฐระหว่างประเทศ องค์กรเอกชนระหว่างประเทศ และบริษัทต่างชาติ) แต่ก็ระมัดระวังไม่เข้าข้างฝ่ายใดในเชิงภูมิรัฐศาสตร์ มุ่งเน้นการแลกเปลี่ยนข้อมูลและเจรจาอย่างมีหลักการ

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มรักษ์เชียงของกับองค์กรหลากหลายประเภท จะเห็นได้ว่ากลุ่มภาคประชาชนเล็ก ๆ กลุ่มนี้ได้สร้างเครือข่ายเชื่อมโยงออกไปอย่างกว้างขวางทั้งในระดับท้องถิ่น ประเทศ และนานาชาติ บทบาทของกลุ่มมิได้จำกัดอยู่เพียงการประท้วงเชิงสัญลักษณ์ หากแต่รวมถึงการเจรจาต่อรองอย่างมีข้อมูลกับผู้มีอำนาจการทำงานร่วมกับนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เพื่อหาทางออกทางนโยบาย และการสื่อสารกับสังคมวงกว้างผ่านสื่อมวลชน สิ่งสำคัญ คือ กลุ่มรักษ์เชียงของสามารถรักษาสมดุลความสัมพันธ์กับแต่ละภาคส่วนได้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ในด้านหนึ่งกลุ่มฯ ยืนหยัดผลประโยชน์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างไม่ลดละพร้อมจะปะทะกับนโยบายรัฐหรือทุนที่ไม่เป็นธรรม แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ไม่ปิดกั้นโอกาสในการประสานความร่วมมือกับภาครัฐหรือผู้ลงทุนเมื่อมีท่าทีรับฟังและพร้อมปรับตัว และพร้อมทำงานร่วมกับทุกฝ่ายที่แบ่งปันอุดมการณ์เดียวกัน

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาพัฒนาการการเคลื่อนไหวและวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ของตัวแสดงในการเคลื่อนไหวด้านการอนุรักษ์แม่น้ำโขงของกลุ่มรักษ์เชียงของระหว่างปี พ.ศ. 2538 - 2567 ผู้เขียนสามารถอภิปรายได้ดังนี้ ในบริบทการพัฒนากลุ่มน้ำโขงซึ่งเต็มไปด้วยแรงผลักดันจากรัฐและทุนข้ามชาติ กลุ่มรักษ์เชียงของถือเป็นกรณีตัวอย่างของขบวนการภาคประชาชนที่สามารถยืนหยัดและเสนอชุดความรู้ทางเลือกในการจัดการทรัพยากร โดยไม่ยอมจำนนต่อระบบอำนาจรัฐ กลุ่มรักษ์เชียงของถือว่าเป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนให้เห็นการต่อสู้เชิงอุดมการณ์และกระบวนการตัดสินใจจากฐานรากที่สอดคล้องกับแนวคิดอำนาจนำของ อันติโนโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) อธิบายว่า อำนาจนำมิได้ยึดถือด้วยกำลังทางทหารหรือกฎหมายเท่านั้น แต่ต้องอาศัยความยินยอมของประชาชนผ่านกลไกการกล่อมเกลாதางอุดมการณ์ เช่น สถาบันศาสนา การศึกษา และวัฒนธรรม ที่ทำให้ชุดความคิดของชนชั้นนำกลายเป็น “สามัญสำนึก” ของสังคม (รัตนติลล ฅ ภูเก็ต, 2566) ดังนั้นการสร้างอำนาจนำใหม่นั้นจึงต้องอาศัยการต่อสู้ทาง

อุดมการณ์ที่ยึดถือในพื้นที่พลเมือง การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อกลุ่มข้างตรงข้ามสามารถเสนอโลกทัศน์ใหม่ที่ได้รับการยอมรับจากประชาชนในวงกว้าง สอดคล้องกับการเคลื่อนไหวของกลุ่มรักษ์เชียงใหม่ ตลอดระยะเวลาที่สามทศวรรษที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวของกลุ่มรักษ์เชียงใหม่ไม่ใช่เพียงการคัดค้านโครงการพัฒนาเชิงกายภาพเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการต่อสู้เชิงอุดมการณ์ที่ลุ่มลึก โดยเฉพาะในประเด็น “การช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด” ซึ่งไม่ใช่เพียงการเผยแพร่ข้อมูล หากแต่เป็นการ “เสนอสามัญสำนึกใหม่” (New Common Sense) ในการสร้างองค์ความรู้และอุดมการณ์ของตนเองบนพื้นฐานทุนทางปัญญา ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสังคม ซึ่งถือเป็นยุทธวิธีหลักในการทำทลายและรื้อถอนอำนาจนำของรัฐและทุนอย่างเป็นระบบ โดยการเปลี่ยนสนามการต่อสู้จาก “พื้นที่ทางกายภาพ” สู่ “พื้นที่ทางความคิด” อย่างลึกซึ้ง ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับงานศึกษาของ Escobar, A. ที่วิเคราะห์การเคลื่อนไหวของชุมชนในลาตินอเมริกาว่าเป็นการสร้าง Counter-Hegemonic Discourses โดยชาวบ้านในโคลอมเบียได้สร้าง “อำนาจนำจากฐานราก” ด้วยความรู้ท้องถิ่นและวัฒนธรรมพื้นเมือง เพื่อโต้แย้งกับนโยบายพัฒนาแบบทุนนิยมของรัฐ เช่นเดียวกับกลุ่มรักษ์เชียงใหม่ที่ใช้แนวทางนี้ในการช่วงชิงความหมายของ “การพัฒนา” บนแม่น้ำโขง (Escobar, A. , 2008)

กลุ่มรักษ์เชียงใหม่พัฒนาการอย่างเป็นพลวัตจากกลุ่มคนเล็ก ๆ ที่รวมตัวกันเพื่อปกป้องบ้านเกิดจากโครงการระเบิดแก่งแม่น้ำโขง จนกลายมาเป็นขบวนการภาคประชาชนที่สามารถสร้างอิทธิพลเชิงนโยบายได้ในระดับประเทศและระดับภูมิภาค การรวมกลุ่มเริ่มจากชาวบ้าน ครู และนักอนุรักษ์ในท้องถิ่น และค่อย ๆ ขยายเครือข่ายไปยังองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และภาคีในต่างประเทศ โดยอาศัยความสัมพันธ์แบบแนวนอนและโครงสร้างการตัดสินใจที่ไม่รวมศูนย์ ผู้เขียนมองว่า กลุ่มรักษ์เชียงใหม่ คือ ปัญญาชนจัดตั้ง (Organic Intellectual) ตามแนวคิดปัญญาชนจัดตั้ง ของ Gramsci, A. ได้แบ่งปัญญาชนออกเป็นสองกลุ่ม คือ 1) ปัญญาชนสามัญ (Traditional Intellectual) ซึ่งเป็นปัญญาชนที่ทำหน้าที่ของตนในกลุ่ม สังคม ชนชั้นดั้งเดิมที่ตนถือกำเนิดมา และ 2) ปัญญาชนจัดตั้ง (Organic Intellectual) เป็นปัญญาชนที่ยกตัวเองออกจากกลุ่มสังคม ชนชั้นดั้งเดิมที่กำหนดมา เช่น แรงงานที่กลายมาเป็นนักเคลื่อนไหวทางการเมือง เป็นต้นปัญญาชนจัดตั้งอาจไม่ใช่แค่ นักวิชาการ แต่รวมถึงบุคคลหลากหลายสาขาอาชีพ ตัวอย่างเช่น ครู นักเขียน ศิลปิน แกนนำแรงงาน ประชาชนชาวบ้าน หรือนักเคลื่อนไหวที่มีความตระหนักรู้ทางการเมืองและสามารถถ่ายทอดวิสัยทัศน์หรืออุดมการณ์ของชนชั้นตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีบทบาทสำคัญในการสร้างและเผยแพร่โลกทัศน์ของชุมชนหรือชนชั้นตนเอง ทำทลายอุดมการณ์กระแสหลักของชนชั้นนำ และเสนอทางเลือกใหม่ทางความคิดให้แก่สังคม (Gramsci, A., 1971) กรณีกลุ่มรักษ์เชียงใหม่ของประธานกลุ่มถือเป็นตัวอย่างชัดเจนของปัญญาชนจัดตั้ง อันเนื่องมาจากการเป็นคนเชียงใหม่โดยกำเนิด เคยรับราชการเป็นครูใหญ่โรงเรียนชนบท ก่อนจะลาออกมาอุทิศตนปกป้องแม่น้ำโขงตั้งแต่วันที่ 2538 เป็นต้นมา ซึ่งประธานกลุ่มรักษ์เชียงใหม่ใช้ทั้งความรู้ทางการศึกษา ทักษะการสื่อสาร และความเป็นผู้นำตามธรรมชาติของตน สร้างความตระหนักรู้ให้ชาวบ้านริมโขงตลอดจนเชื่อมโยงเครือข่ายชุมชนแปดจังหวัดลุ่มน้ำโขงของไทยเข้าด้วยกัน เพื่อต่อรองกับรัฐและบริษัทข้ามชาติเรื่องโครงการต่าง ๆ บทบาทของประธานกลุ่มเสมือน “ผู้ประสานเสียง” ให้แก่แม่น้ำโขงและชุมชน ทำให้เสียงของชนท้องถิ่นถูกขยายสู่สาธารณะ จนรัฐไม่อาจเพิกเฉยได้

นอกจากนั้นในกลุ่มรักษ์เชียงใหม่ยังมีแกนนำและประชาชนชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่ทำหน้าที่เป็นปัญญาชนจัดตั้งร่วมกัน เช่น ผู้นำชุมชนที่คอยให้ความรู้คนรุ่นใหม่เรื่องปลาและป่า, เครือข่ายผู้หญิงที่ลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน, ตลอดจนพระสงฆ์นักพัฒนาที่ใช้ธรรมะอธิบายเรื่องสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Choudry, A. & Kapoor, D. ซึ่งชี้ว่า “ปัญญาชนจากขบวนการ” มักเกิดจากฐานราก มิใช่จากระบบมหาวิทยาลัย พวกเขาเรียนรู้จากประสบการณ์และใช้ความรู้เป็นอาวุธทางการเมือง เครือข่ายที่หลากหลาย (Choudry, A. & Kapoor, D., 2013) เช่นนี้สะท้อน “กลุ่มประวัติศาสตร์” ที่อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) กล่าวถึง คือ การรวมพลังของหลายชนชั้นหลายกลุ่มบนฐานอุดมการณ์ร่วมกัน คือ การปกป้องบ้านเกิดและทรัพยากร

ของตนเอง จากอำนาจครอบงำภายนอก (Gramsci, A., 1971)

ท่ามกลางบริบทโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ เช่น เชื้อนบนแม่น้ำโขง หรือโครงการระเบิดแก่งเพื่อการเดินเรือที่ขับเคลื่อนโดยรัฐและทุนข้ามชาติในลักษณะ “บนลงล่าง” (Top-down) กลุ่มรักษ์เชียงของได้ตอบโต้การพัฒนาด้วยการสร้างอำนาจนำเชิงวัฒนธรรมจากชุมชน โดยใช้การช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ กล่าวคือ ไม่ได้เผชิญหน้าด้วยความรุนแรงหรือการปะทะตรง ๆ แต่ใช้วิธีการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดเพื่อปรับเปลี่ยนความคิดและนโยบายของรัฐให้สอดคล้องกับเสียงของชุมชน (วัชรพล พุทธรักษา, 2561) ซึ่งสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวของกลุ่มรักษ์เชียงของที่ใช้วิธีการสร้างอำนาจนำเชิงวัฒนธรรมจากชุมชน ผ่านการผลิตองค์ความรู้และการสร้างจิตสำนึกแก่สังคมวงกว้าง เช่น การจัดตั้ง “โฮงเขียนแม่น้ำโขง” เป็นศูนย์การเรียนรู้สำหรับเยาวชนและประชาชนทั่วไป เพื่อถ่ายทอดความรู้เรื่องระบบนิเวศ ลุ่มน้ำ วัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนใช้ข้อมูลวิชาการและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเครื่องมือโต้แย้งกับนโยบายรัฐและโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ผู้เขียนวิเคราะห์ได้ว่า การสร้างองค์ความรู้เชิงวิชาการและภูมิปัญญาท้องถิ่นเช่นนี้ ถือเป็นมิติหนึ่งของ “สงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด” กลุ่มรักษ์เชียงของใช้ข้อมูลเหล่านี้เป็นหลักฐานเชิงวิชาการในการวิพากษ์โต้แย้งโครงการระเบิดแก่งแม่น้ำโขง โดยชี้ให้เห็นว่าจะก่อผลเสียต่อระบบนิเวศและชุมชนอย่างมหาศาล ขัดแย้งกับชุดความคิดการพัฒนาที่รัฐพยายามเสนอ นี่คือการผลิตอุดมการณ์จากชุมชน ที่ท้าทายอุดมการณ์กระแสหลัก แทนที่ประชาชนจะยอมรับคำกล่าวอ้างจากรัฐและนายทุนว่าการสร้างเขื่อน/ระเบิดแก่ง คือ “ความก้าวหน้า” หรือ “win-win” ระหว่างเศรษฐกิจกับสิ่งแวดล้อม (ทุกฝ่ายได้ประโยชน์), ชาวบ้านกลับนำเสนอกรอบคิดทางเลือกที่มองแม่น้ำและวิถีชุมชนเป็นสิ่งที่ต้องรักษามากกว่าผลประโยชน์ระยะสั้นทางเศรษฐกิจ ซึ่งสอดคล้องกับ วสันต์ สรรพสุข และคณะ ที่ศึกษาเรื่องหลักสูตรท้องถิ่น “คนเชียงของ” กับการขยายพรมแดนความเป็นพลเมืองในพื้นที่ชายแดน โดยชี้ให้เห็นว่าหลักสูตรดังกล่าวเป็นภาพแทนอุดมการณ์ของกลุ่มรักษ์เชียงของที่ถูกนำเสนอในพื้นที่สาธารณะตลอดกว่า 3 ทศวรรษ การเกิดขึ้นของหลักสูตรนี้สะท้อนการช่วงชิงพื้นที่ความรู้ในระบบการศึกษา โดยใช้เครือข่ายและทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือในการต่อรองเพื่อท้าทายอุดมการณ์กระแสหลักที่มองแม่น้ำเป็นแค่ทรัพยากรทางเศรษฐกิจ แต่กลุ่มรักษ์เชียงของทำหน้าที่ปัญหาชนจัดตั้งในการ สื่อความหมาย ให้คนในชุมชนและสังคมวงกว้างเข้าใจว่า “แม่น้ำ คือ ชีวิต” ไม่ใช่สินค้า และปลุกเร้าให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในการปกป้องแม่น้ำดังกล่าว (วสันต์ สรรพสุข และคณะ, 2564)

เมื่อพิจารณาปฏิสัมพันธ์ของตัวแสดงในกระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มรักษ์เชียงของจะเห็นว่า ปฏิสัมพันธ์ของตัวแสดงในการเคลื่อนไหวมีลักษณะเป็น “การร้อยรัดระหว่างท้องถิ่นกับโครงสร้างระดับบน” โดยมีใช้ ในลักษณะขึ้นต่อ (Dependency) หากแต่เป็นความร่วมมือที่มีเป้าหมายร่วมกัน คือ การยืนยันสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร แม้จะมีความขัดแย้งกับหน่วยงานรัฐในบางช่วงเวลา แต่กลุ่มสามารถบริหารความสัมพันธ์ด้วยยุทธศาสตร์แบบ “เปิด - ปิด” กล่าวคือ ยอมเจรจาเมื่อมีโอกาสและแสดงจุดยืนชัดเจนเมื่อเกิดการละเมิดสิทธิประชาชน ซึ่งเป็นลักษณะของขบวนการที่ยืดหยุ่นทางยุทธวิธีแต่มั่นคงทางอุดมการณ์

ผู้เขียนมองว่า ลักษณะการก่อเกิดของกลุ่มรักษ์เชียงของกับตัวแสดงหลากหลายระดับ ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) นักสื่อสารสาธารณะ ไปจนถึงข้าราชการท้องถิ่น สะท้อนความสามารถของกลุ่มในการสร้าง “สนามทางอำนาจทางเลือก” ที่มีใช้การพึ่งพิงโครงสร้างจากบนลงล่าง หากแต่เป็นการจัดวางยุทธศาสตร์เชิงอำนาจแบบล่างขึ้นบนอย่างมีชั้นเชิง ความสามารถในการเคลื่อนไหวของกลุ่มจึงไม่ใช่เพียงการคัดค้านเชิงสัญลักษณ์หรือการเคลื่อนไหวเฉพาะกิจเท่านั้น แต่เป็นการประกอบสร้างพื้นที่สาธารณะ สร้างชุดความคิด เปิดพื้นที่ให้กับเสียงของชุมชน โดยใช้พลังทางวัฒนธรรม ความรู้ และความชอบธรรมของชุมชนในการต่อรองกับรัฐและทุนอย่างมีกลยุทธ์ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นรูปแบบของ “สงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด” (War of Position) ตามแนวคิดของกรัมสกี (Antonio Gramsci) ที่ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม

กลุ่มรักษ์เชียงของจึงสะท้อนถึงการต่อสู้เชิงอุดมการณ์ที่มีได้จำกัดอยู่แค่การคัดค้านโครงการพัฒนาของรัฐและทุนข้ามชาติ แต่เป็นการสร้างพื้นที่ทางความคิดใหม่ที่ท้าทายความคิดกระแสหลัก ด้วยการใช้พลังทางปัญญาและวัฒนธรรมในการสร้างอำนาจใหม่ โดยไม่เพียงแค่การเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่น แต่ยังสามารถส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงนโยบายในระดับชาติและภูมิภาคได้ การเคลื่อนไหวของกลุ่มรักษ์เชียงของจึงเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของกระบวนการสร้างอำนาจจากฐานรากที่สอดคล้องกับแนวคิดของกรัมสกีในการต่อสู้ทางอุดมการณ์และการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดเพื่อความยุติธรรมและความยั่งยืนของชุมชน

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องนี้ สรุปได้ว่า การพัฒนาการเคลื่อนไหวด้านการอนุรักษ์แม่น้ำโขงของกลุ่มรักษ์เชียงของระหว่างปี พ.ศ. 2538 - 2567 มิได้เป็นเพียงกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั่วไป หากแต่ คือ ขบวนการต่อสู้ทางสังคมที่มุ่งสร้าง “อำนาจนำทางเลือก” ขึ้นจากระดับล่าง ด้วยการใช้ความรู้ท้องถิ่นและพลังชุมชนมาท้าทายอุดมการณ์การพัฒนากระแสหลักของรัฐและทุน การตัดสินใจแบบมีส่วนร่วมในหมู่บ้าน เครือข่ายที่หลากหลาย และการหลอมรวมความรู้เชิงวิชาการกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน ผู้เขียนมองว่ายุทธวิธีการเคลื่อนไหวนี้มีลักษณะตามสิ่งทึ่กรัมสกี (Antonio Gramsci) เรียกว่า สงครามช่วงชิงพื้นที่ความคิด ที่ดำเนินมายาวนานและทรงประสิทธิภาพ ประชาชนธรรมดาสามารถก้าวขึ้นมาเป็น “ผู้กระทำ” ที่ส่งแรงสั่นสะเทือนต่อโครงสร้างนโยบายระดับชาติได้จริง การปฏิวัติจะเกิดขึ้นได้ต้องเริ่มจากการช่วงชิงอำนาจนำในภาคประชาสังคม จะเห็นได้ว่ากลุ่มรักษ์เชียงของสามารถพลิกสมการอำนาจ จากที่เคยตกเป็นฝ่ายถูกกระทำ (อยู่ใต้โครงสร้างนโยบายรัฐที่รวมศูนย์) ให้กลายเป็นฝ่ายกระทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเสียเอง ผ่านยุทธวิธีการต่อสู้ทางอุดมการณ์และเครือข่ายสังคม กรณีศึกษาของกลุ่มรักษ์เชียงของยังชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ ปัญญาชนจัดตั้งในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไทย ในบริบทไทยที่ชนชั้นล่างมักขาดช่องทางส่งเสียงในระบบการเมืองปกติ การปรากฏตัวของผู้นำชุมชนและเครือข่ายของเขาที่สามารถแปร “เสียงท้องถิ่น” ให้กลายเป็น “วาทะทางการเมือง” ได้อย่างมีพลังนั้น เป็นหัวใจของความสำเร็จของขบวนการ กลุ่มรักษ์เชียงของช่วยยืนยันว่าแม้แต่ชุมชนติดขอบชายแดน ก็มีศักยภาพในการสร้างองค์ความรู้และอุดมการณ์ของตนเองขึ้นท้าทาย “อำนาจนำ” ของรัฐได้ การเปลี่ยนแปลงสังคมไม่อาจอาศัยปัจจัยทางเศรษฐกิจหรือโครงสร้างอย่างเดียว หากต้องอาศัยการปลูกพลังจิตสำนึกและการจัดตั้งทางการเมืองของประชาชนด้วย กลุ่มรักษ์เชียงของได้แสดงให้เห็นบทเรียนนี้อย่างเป็นรูปธรรม สมกับที่ได้รับการขนานนามว่าเป็น “พลังเล็ก ๆ ที่พลิกแม่น้ำโขง” สามารถ “เปลี่ยนความเข้าใจของสังคมเกี่ยวกับแม่น้ำโขง” ได้อย่างเป็นระบบ โดยการสร้างอำนาจนำจากล่างขึ้นบน” ที่ยั่งยืน ผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม องค์ความรู้ และการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องของประชาชน จากกรณีศึกษา ผู้เขียนเสนอว่า กลุ่มรักษ์เชียงของได้กลายเป็น “ต้นแบบขบวนการเคลื่อนไหว” ที่ท้าทายกรอบขบวนการเคลื่อนไหวแบบเดิม ๆ ซึ่งมักจำกัดไว้เพียงในเชิงเทคนิคหรือการจัดกิจกรรม แต่ในความเป็นจริงแล้ว กลุ่มรักษ์เชียงของได้ใช้ยุทธวิธีบนพื้นฐานทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางปัญญา และทุนทางสังคมอย่างมียุทธศาสตร์ เพื่อท้าทายอำนาจรัฐไทยและทุนข้ามชาติอย่างเป็นระบบ และนี่ คือ ข้อค้นพบเชิงคุณภาพการที่ผู้เขียนเห็นว่า จะเป็นหมุดหมายสำคัญต่อการศึกษากลุ่มประชาชนในสังคมไทยร่วมสมัยต่อไป จากผลการศึกษาการวิจัยเรื่องนี้ผู้เขียนจึงมีข้อเสนอแนะจากการวิจัย ดังนี้ 1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย 1.1) ภาครัฐควรยกระดับเวทีการจัดนโยบายให้รองรับความหลากหลายทางความรู้ โดยเฉพาะองค์ความรู้จากฐานราก เช่น งานวิจัยชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และบทเรียนจากโฮงเฮียนแม่น้ำโขง ซึ่งสะท้อนความเข้าใจในพื้นที่และวิถีชีวิตของชุมชนอย่างลึกซึ้ง หน่วยงานรัฐควรจัดให้มีเวทีนโยบายสาธารณะเชิงพื้นที่ คณะทำงานร่วมกับชุมชน หรือกลไกที่เปิดให้ข้อมูลจากภาคประชาชนเข้าสู่กระบวนการกำหนดนโยบาย เพื่อให้ชุดความรู้ท้องถิ่นมีสถานะทัดเทียมกับองค์ความรู้กระแสหลัก 1.2) ภาครัฐควรสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของ “ปัญญาชนจัดตั้ง” ในระดับชุมชน ได้แก่

ครูท้องถิ่น นักวิจัยชาวบ้าน นักสื่อสารชุมชน และผู้นำเยาวชน ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดโลกทัศน์ทางเลือก และเสริมสร้างอำนาจจากฐานราก ในการจัดตั้งกองทุนหรือโครงการพัฒนาศักยภาพ โดยร่วมมือกับมหาวิทยาลัย ท้องถิ่นและภาคีเครือข่าย เพื่อสร้างระบบสนับสนุนที่ต่อเนื่องและยั่งยืน อันจะช่วยให้ชุมชนมีขีดความสามารถ ในการต่อรองกับรัฐและทุนอย่างมีประสิทธิภาพในระยะยาว 2) ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ประโยชน์ ชุมชนหรือ ขบวนการเคลื่อนไหวในพื้นที่อื่นสามารถเรียนรู้แบบอย่างการเคลื่อนไหวของกลุ่มรักษ์เชียงใหม่ในประเด็น “การช่วงชิง พื้นที่ทางความคิด” โดยเฉพาะการใช้ สื่อสร้างสรรค์, การผลิตความรู้จากฐานราก, และการสร้างเครือข่ายหลายระดับ เป็นยุทธวิธีในการต่อรองกับรัฐและทุนในลุ่มแม่น้ำโขงได้อย่างมีประสิทธิภาพ

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง กลุ่มรักษ์เชียงใหม่กับการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด ในการเคลื่อนไหวการอนุรักษ์แม่น้ำโขง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

เอกสารอ้างอิง

- ยศ สันติสมบัติ และคณะ. (2552). รายงานวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของ ชาวบ้านริมฝั่งแม่น้ำโขง. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- รัตนดิลก ณ ภูเก็ต. (2566). อำนาจนำกับการเปลี่ยนแปลงสังคม: อ่าน Gramsci ในบริบทไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปาฟองโก.
- วสันต์ สรรพสุข และคณะ. (2564). หลักสูตรท้องถิ่น “คนเชียงใหม่” กับการขยายพรมแดนความเป็นพลเมือง ในพื้นที่ชายแดน. เชียงราย: ศูนย์ศึกษาและพัฒนาลุ่มน้ำโขง.
- วัชรพล พุทธรักษา. (2561). การช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดกับการเมืองของภาคประชาชนในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. (2565). รายงานโครงการติดตามผลกระทบของเขื่อนลาว. เชียงใหม่: สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต.
- B4. (18 มิ.ย. 2567). สัมภาษณ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์แม่น้ำโขง. (ชุดิมา ปัญญาหลง, ผู้สัมภาษณ์)
- Choudry, A. & Kapoor, D. (2013). NGOization: Complicity, contradictions and prospects. New York: Zed Books.
- Creswell, J. W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches. (4th ed.). Thousand Oaks, California: Sage.
- Epstein, G. et al. (2015). Institutional fit and the sustainability of social-ecological systems. Current Opinion in Environmental Sustainability, 14, 34-40. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2015.03.005>
- Escobar, A. (2008). Territories of Difference: Place, Movements, Life, Redes. Durham: Duke University Press.
- Gramsci, A. (1971). Selections from the prison notebooks (Q. Hoare & G. Nowell Smith, Eds. & Trans.). New York: International Publishers.
- Middleton, C. & Lamb, C. (2020). Development in the Mekong: Impacts and dynamics. Environmental Policy Journal, 44(3), 158-173.
- Middleton, C. (2022). The political ecology of large hydropower dams in the Mekong Basin: A comprehensive review. Water Alternatives, 15(2), 251-289.